

Sobre el romesco, un terme romandalusí arribat al català¹

El *DECat.* tracta el mot *romesco* dins del concepte ‘mesclar’, derivat del llatí vulgar *MĪSCŪLARE* i, aquest, al seu torn, de *MĪSCRE*, amb significat de ‘barrejar’. A partir d’una cita de Sant Vicent Ferrer, inclou en l’entrada el verb *remesclar* i escriu que «és possible que aquest *remesclar* del català de València², sigui una continuació de la forma *romescolar* que devia ser la del mossàrab dels Països Catalans. D’aquest ens ha quedat una curiosa supervivència en *romesco*, reducció de *romèscol* . . .»

Després d’explicar la recepta d’aquesta salsa i la seva elaboració i ús primigeni com a condiment d’un plat de peix³, Coromines considera que l’antecedent evident del mot català es troba en l’andalusí *rumíškal* que el *Vocabulista in arabico*, atribuït a Ramon Martí, tradueix pel llatí *cete*, plural grec de *cetos*, i afegeix que aquest mot s’aplica a tota mena de peixos grans, però molt particularment a la tonyina. «No en va – continua – Cambrils i l’Hospitalet de l’Infant, terra clàssica del romesco, tenen i han tingut grans almadraves, on es pesca la tonyina en grans quantitats». Tot seguit, l’il·lustre etimòleg comenta l’estudi publicat per GRIFFIN 1961 sobre l’anàlisi lèxica i fonètica del *Vocabulista* i es mostra d’acord amb aquest investigador quan qualifica d’errada la glosa *masculus cete* que figura en el text àrab llatí i, en conseqüència, d’agosarades i errònies la identificació i l’etimologia⁴ que proposà SIMONET 1887. Segons aquest autor, *rumíškal* seria una espècie de balena, és a dir, la *balæna musculus* (*sic*) citada per Plini el Vell (*Naturalis Historia*, llibre IX, capítol 62) i que segons Isidor de Sevilla (*Etymologiarum*, llibre XII, capítol 6) correspondria a la *musculus* (*sic*), *quod sit balænae musculus*⁵. Coromines argumenta que «és molt difícil de creure que *cete*, en aquest diccionari escrit en el Mediterrani, es pogués referir a la balena, animal raríssim en el Mediterrani, i no a la tonyina», que considera «el sentit més clàssic i corrent de *cetos*, *cete*».

¹ Dedico aquest estudi a Federico Corriente, mestre i amic, que en qualsevol conversa dóna idees i així ho va fer en ocasió d’una calçotada, en comentar que caldria fer una revisió del que han dit els etimòlegs sobre la tan famosa salsa romesco catalana. Recordem que, a partir de la 2ª edició del diccionari normatiu (*DIEC2*, q.v.) la denominació *romandalusí* substitueix l’incorrecta «mossarabisme» i designa els dialectes romànics parlats a Alandalús.

² De fet, però, i, segons el *DCVB*, q.v., el verb en qüestió també és usat en les *Obres Rimades* de Ramon Llull i en l’anònim *Receptari de Micer Johan*, amb el significat de ‘tornar a mesclar’ o ‘remenar una cosa per mesclar-la’.

³ Efectivament, i segons el *DIEC2*, es tracta d’una «salsa feta amb nyores, tomàquets, alls i cebes escalivats, una picada d’ametlles o avellanes, oli i altres ingredients, que se serveix com a condiment d’un plat, principalment de peix».

⁴ Val a dir que Griffin s’absté de donar-ne l’etimologia.

⁵ El terme *musculus* passà a la classificació de Linneo en la denominació *Balaenoptera musculus* i correspon a la balena blava o rorqual.

Afirma tot seguit que l'autor català de la glosa que figura al *Vocabulista* hi afegeí l'infundat aclariment *masculus cete* tot referint-se a la «pseudo-etimologia *balæna masculus* (o potser ja *masculus cete*), errada com a etimologia i arbitrària com a definició» i conclou que «el *romesco* no s'ha aplicat solament a una salsa, i no solament a la tonyina, sinó a d'altres plats de peix». En aquesta darrera afirmació crec que Coromines té raó.

Però arribats aquí, cal referir-se a l'estudi del ja esmentat CORRIENTE 1989 sobre el *Vocabulista*, on aporta al respecte una informació fonamental pel tema que aquí ens ocupa: es tracta del refrany número 15 recollit en l'obra d'un important lexicògraf andalusí que diu: *idà ràyt alballín abšír barrumískal* (cf. BENCHERIFA 1971-75) i que significa «quan vegis balena, pots anunciar *rumískal*». Penso que aquesta dita mostra clarament que el *rumískal* era, sens dubte, el mascle de la balena i que, en conseqüència, la interpretació de la glosa del *Vocabulista* que va entendre Simonet era la correcta: cal llegir *masculus* i no pas *musculus*.

És ben cert que després Simonet elucubrà sobre l'origen de la síl·laba inicial /ro/, que va creure derivada del grec *ῥοή* (*fluctus*) o del llatí *rheuma*, amb el mateix significat, que seria utilitzada per *mare* en el baix llatí, i que inventà pel cetaci en qüestió la denominació de *rheuma masculus*, la contracció de la qual hauria donat el terme *rhemusculus*, que explicaria, segons ell, el posterior *rumískal*.

Però penso que l'itinerari del mot no va anar per aquí i que la seqüència de la formació baix llatina, després romandalusí i, finalment, catalana, del terme, va ser la següent. Tal com succeí, per exemple, amb el terme *labarkah*, que recull el mateix *Vocabulista* i que provenia del baix llatí *barca*, *masculus* va passar al romandalusí amb l'article incorporat, és a dir, amb la forma */lo+màsklu/ i, aquesta donà */lumúšk[al]/ > */lumíškal/ > *rumískal*. Pel que fa a la síl·laba inicial, no és un residu de *rheuma*, com creia Simonet, sinó el resultat de la dissimilació, a causa de la /l/ final, en /r/ de l'article incorporat.

Cal pensar, per acabar, que més endavant, el terme s'hauria aplicat a qualsevol cetaci – potser més probablement al dofí, i no pas als túnids – que és animal de carn dura i que precisa l'acompanyament d'una salsa. Després, el nom de l'animal passà a designar la salsa i aquesta fou utilitzada en d'altres plats. Val a dir, finalment, que no apareix res que s'hi assembli en els receptaris catalans medievals que ens han pervingut, possiblement per tractar-se d'un condiment que acompanyava menges de poca categoria, com succeeix avui, malgrat l'èxit popular que tenen, amb els calçots.

Barcelona

Dolors Bramon

Bibliografia

- BENCHERIFA, M. 1971-75: *Amṡâl al-awâmm fi l-Andalus li-Abî Yahyà al-Zajjâlî*, 2 vol., Fez
 CORRIENTE, F. 1989: *El léxico árabe-andalusí según el «Vocabulista in Arábico»*, Madrid
 DCVB = ALCOVER, A. M./MOLL, F. DE B. 1978-79: *Diccionari català-valencià-balear*, 2^a ed. corregida i posada al dia, 10 vol., Palma de Mallorca

DECat. = COROMINES, J. 1980-2001: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol., Barcelona

DIEC2 = *Diccionari de la llengua catalana*, Institut d'Estudis Catalans, 2^a ed., Barcelona 2007

GRIFFIN, D. 1961: *Los mozarabismos del 'Vocabulista' atribuido a Ramón Martí*, Madrid

SIMONET, F.J. 1887: *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes*, Madrid